

Molotovo–Ribbentropo slaptųjų protokolų prielaidos ir ištakos (1922–1932)

Šio pranešimo uždavinys iš esmės yra trilypis: 1) atsakyti į klausimą, kada, kur, kodėl kilo sumanymas ir svarstymai rytinį Baltijos regioną tarpukariu padaryti tarptautinės politikos sandėrio objektu, bei pasekti šių svarstymų raidą; 2) išsiaiškinti, ar pačios Baltijos valstybės ir Lenkija savo užsienio politika neskatino minėtų tendencijų ir neprišidėjo prie tos padėties, į kurią jos pateko Antrojo pasaulinio karo išvakarėse; 3) nustatyti, kokiomis priemonėmis Sovietų Sąjunga (Rusija) plėtė savo politinę įtaką Baltijos šalyse ir rengėsi jų aneksijai.

RAPALO PRELIUDIJA

Pirmasis pasaulinis karas, kurį vainikavo Versalio taikos sutartis, iš esmės baigėsi ne pergale, bet globaliu ir netvirtu kompromisu. Taikos sutarties rezultatais nugalėtojai buvo patenkinti nedaug labiau negu pralaimėjusioji pusė. Nusivylę Versalio taikos konferencijos tendencijomis amerikiečiai iš Europos politinės arenos pasišalino taip ir nebaigę savo taikdariškos misijos. Tuo tarpu Didžioji Britanija, pasak britų istoriko A. J. P. Tayloro, pasirašydama Versalio taikos sutartį turėjo miglotą viltį, kad sutartis bus peržiūreta, o Prancūzija – dar miglotesnę viltį, kad ji bus vykdoma¹.

Kita vertus, bolševikų įsitvirtinimas Rusijoje lėmė, kad baigiamajame karo etape ne tik Antantė neteko svarbaus sąjungininko Rytuose, bet kartu tapo pažeista ir nusi-

tovejusi jėgų pusiausvyra Europoje. Bolševikinei Rusijai tapus neprognozuojama militarine jėga, Europa prarado itin reikšmingą savo geopolitinio stabilumo veiksnį. Dėl minėtų politinių deformacijų trečiojo dešimtmečio pradžioje Europoje susiklostė paradoksali padėtis: valstybės, siekiančios išsaugoti taiką ir stabilumą, savo pajėgumu nedaug tepranoko jėgas, kurios buvo suinteresuotos griauti pokarinę Versalio tvarką.

Tokia situacija ilgai trukti negalėjo. Versalio tvarkos architektės suskato ieškoti būdų, kaip sustiprinti taikos ir stabilumo garantijas Europoje. Tuo tikslu 1922 m. pavasarį Genujoje buvo sušaukta tarptautinė konferencija. Jos iniciatorės Anglija ir Prancūzija vylėsi, kad konferencija pagerins santykius su parklupdyta Vokietija ir padės civilizuotai atkurti ryšius su bolševikine Rusija. Deja, šios viltys nepasiteisino. Priešingai, didžiųjų Europos autsaiderių vaidmenį atliekančios Rusija ir Vokietija šį tarptautinį forumą sugebėjo išnaudoti savo destruktiviems tikslams. 1922 m. balandžio 16 d. abi šalys sudarė vadinamąją Rapalo sutartį, pagal kurią viena kitos atžvilgiu atsisakė visų ankstesnių skolų ir reparaacijų, pripažino viena kitą *de jure* ir padėjo pamatus glaudžiam tarpusavio ekonominiam, politiniam ir kariniam bendradarbiavimui². Vokietija tapo pirma didžiąja Europos valstybe, oficialiai pripažinusia bolševikinę Rusiją ir užmezgusia su ja normalius diplomatinius santykius.

Šis įvykis iš pagrindų sujudino poversalinės Europos politiką ir sudavė stiprų smūgį Seno-

jo žemyno pacifikacijai. Ne veltui amerikiečių istorikas Haraldas von Riekhoffas Rapalo susitarimus laiko „vienu svarbiausių ir dramatiškiausių tarpukario diplomatijos įvykių“³. Mūsų manymu, pagrįstai galima teigti, jog būtent Rapalo sutartis tapo viena pirmųjų preliudijų į Rusijos ir Vokietijos susitarimus dėl įtakos sferų pasidalijimo Lenkijoje ir Baltijos šalyse. Greta akivaizdžių ekonominių šios sutarties sudarymo priežasčių (Rusijos atgavimui buvo būtinos vokiečių technologijos ir specialistai, o Vokietijai – Rusijos žaliavos ir rinka)⁴ ne mažiau svarbi ir politinė potekstė – abiejų šalių noras performuoti Rytų Europos politinį žemėlapi.

Vienas Rapalo sutarties autorių, vokiečių diplomatas grafas Ulrichas von Brockdorff-Rantzau buvo tvirtai įsitikinęs, jog pasibaigus Didžiajam karui Rusiją ir Vokietiją ištiko „bendra lemtis“, todėl ir veikti jos privalo kartu⁵. Rapalo susitarimų pasirašymo išvakarėse reichsvero vyriausiajam vadui generolui Hansui von Seecktui diplomatas savo Pro memoria, be kita ko, rašė: „Lenkija yra Rytų [Europos. – A. K.] problemų mazgas. Lenkijos egzistavimas yra nepakenčiamas ir nesuderinamas su Vokietijos gyvybiniais interesais. Dėl savo vidinio silpnumo bei mūsų su Rusija pagalbos ji turės pranykti ir pranyks. [...] Lenkija Vokietijai niekada negalės pasiūlyti nieko naudingo: nei ekonomiškai – nes ji nesugeba vystytis, nei politiškai – nes yra Prancūzijos vasalas“⁶.

Beje, tais pačiais metais U. von Brockdorff-Rantzau kaip pirmasis Veimaro Respublikos pasiuntinys atvyko į Maskvą ir su sovietų užsienio reikalų liaudies komisaru Georgijumi Čičerinu užmezgė ne tik artimus dalykinius ryšius, bet ir itin šiltus asmeninius santykius⁷. Šioje šalyje vokiečių diplomatas rezidavo praktiškai iki pat mirties trečiojo dešimtmečio pabaigoje. Per visą šį laiką nenutrūko ir artima dviejų diplomatų draugystė.

Berlyno požiūris ir pozicija Lenkijos ir Rusijos atžvilgiu pastarajai buvo tikra dova-

na. Veimaro Vokietijos revizionistiniai ketinimai Rytų Europoje, bent jau iš pradžių, gana vaisingai galėjo būti derinami su bolševikų pretenzijomis susigrąžinti carinės Rusijos valdytas Pabaltijo teritorijas, taip pat Vakarų Ukrainą, Vakarų Baltarusiją ir Besarabiją. Šiuo aspektu teisus britų istorikas A. J. P. Tayloras tvirtindamas, jog bolševikų užsienio politika tarpukario laikotarpiu nedaug kuo skyrėsi nuo carinės Rusijos imperinių užmačių⁸. Maskvos požiūris į Lenkiją, sovietų diplomatų vartota retorika šios šalies atžvilgiu nedaug kuo skyrėsi nuo kolegų vokiečių. Netrukus po Rapalo sutarties sudarymo, 1922 m. birželio pradžioje Rusijos užsienio reikalų liaudies komisariato (URLK) kolegijos narys Stanislas Ganeckis taip atsiliepė apie Lenkiją: „Padėtis su lenkais neaiški. Šie Prancūzijos liokajai nežino, kokios linijos laikytis. Jau, atrodė, norisi Varšuvai nutolti nuo Paryžiaus ir suartėti su mumis, bet atvirai kol kas nesiryžta. Rapalo sutartis juos baugina“⁹.

Kiek vėliau kitas sovietų diplomatas Ivanas Lorencas taip apibūdino Rusijos politiką Lenkijos atžvilgiu: „Jei energingai veiksime prieš Lenkiją, ji nesiryš bloginti santykių su mumis. Mūsų konflikto su Lenkija klausimas itin svarbus mūsų Baltijos politikai; mums iškyla problema išlaikyti savo įtaką šiose šalyse. Nors kiek, nors tariamai nusileisti Lenkijai reiškia smūgį mūsų įtakos plėtimui Baltijos šalyse. Prieš mūsų jėgos grėsmę Lenkija turės nusileisti. Tai ją privers padaryti vidaus ir tarptautinė padėtis“¹⁰. Taip samprotaudamas rusų diplomatas, be kita ko, turėjo galvoje ir įtemptus Lenkijos santykius su Lietuva bei nesėkmingas pirmosios pastangas kurti Baltijos Antantę, kuri ateityje galėjo tapti tvirtu barjeru agresyviems Maskvos ir Berlyno tikslams.

Deja, Rusijos ir Vokietijos revizionistinei politikai bei planuojamam įtakos sferų pasidalijimui savotiškai, nenoromis talkino ir pačios Baltijos valstybės bei Lenkija. Itin

dėkingas veiksnys minimai politikai buvo Lietuvos ir Lenkijos teritorinis konfliktas bei nesuderinta Baltijos valstybių užsienio politika. 1920 m. rudenį tariamai maištaujančios kariuomenės pajėgomis užėmusi Vilnių¹¹ Lenkija, savo ir viso regiono nelaimėi, prarado ne tik didelę dalį tarptautinio autoriteto¹², bet ir potencialias Rytų Europos stabilizatoriaus funkcijas bei galimybę. Kilusi smarki lietuvių ir lenkų priešprieša pirmuosius fatališkai pastūmėjo į apgailėtiną Rusijos glėbį, o antrieji savo žygiu pateko į tos pačios valstybės paspęstus agresyvios politikos pelėkautus. Uoliai ir išradingai spekuliuodama Vilniaus problema Maskva kiršino lietuvius ir lenkus: vienu atveju Vilnių buvo žadama pripažinti Lenkijai, kitu – skelbiamos tuščios ir neįpareigojančios deklaracijos neva Lietuvos aspiracijoms į istorinę sostinę paremti.

Charakteringai šią politiką atspindi Kaune, Maskvoje ir Varšuvoje rezidavusių rusų diplomatų susirašinėjimas. Pranešimuose retsykais pažymima, kad rusų diplomatų uždavinys yra ne Vilnių sugrąžinti lietuviams, bet rūpintis, kad Vilniaus problema nebūtų išspręsta, nes ji sudaro palankias sąlygas plėsti Rusijos politinę įtaką regione bei komplikuoja Lenkijos rytinių sienų stabilumą. Kai 1922 m. pradžioje rusų pasiuntinys Lietuvoje Jakovas Davtianas pasiūlė tarptautiniu mastu paremti lietuvių aspiracijas į Vilnių, URLK kolegija savo nenovokiam pavaldiniui atšovė, kad toks žingsnis vargu ar atitiktų Rusijos interesus Lietuvoje¹³. Kitu atveju I. Lorencas pabrėžė, kad Rusijos santykių su Lietuva raktas yra „Vilniaus klausimas“¹⁴, todėl pagrindinis sovietų uždavinys Lietuvoje yra kovoti su Lenkijos įtaka, palaikyti antilenkišką opoziciją, „sekti polonofilus ir nacionalistus“, kad jie nesusitartų su Lenkija, ir apskritai „panaudoti Lietuvą prieš Lenkiją“¹⁵. Anot diplomato, šią politiką Rusijai veiksmingai padeda vykdyti „mūsų nieko neįpa-

reigojantys“, „geranoriški“ pareiškimai Lietuvai Vilniaus klausimu¹⁶.

Trečiajame dešimtmetyje I. Lorencas daugiau nei visi kiti rusų diplomatai rūpinosi, kad Vilniaus klausimas nepajudėtų iš mirties taško. 1924 m. spalį Lietuvos užsienio reikalų ministrui Valdemarui Čarneckiui pasiūlius sušaukti tarptautinę konferenciją Vilniaus klausimui spręsti ir paprašius Rusiją paremti šią idėją, I. Lorencas URLK kolegijai rašė: „[...] lietuvių nota praktiškai neturi jokių šansų laimėti [...], ypač jeigu mes spaudoje duosime suprasti, kad Vilniaus klausimo išsprendimas pusiausvyros Rytų Europoje neatstatys, kad reikia žiūrėti giliau ir plačiau, neužmirštant daugelio kitų problemų, pirmiausia susijusių su Lenkijos rytinių sienų pripažinimu“¹⁷. Diplomatas nesusilaikė čia pat nepasišaipęs iš tokios Rusijos pagalbos Lietuvai. „Vargu ar iš tokios mūsų „pagalbos“ lietuviai daug išloš“¹⁸, – mėgavosi savo išmintingumu I. Lorencas.

1924–1925 m. po daugybės konsultacijų su vokiečių diplomatais I. Lorencas ne kartą aiškino Maskvai, kad bendras Rusijos ir Vokietijos tikslas Pabaltijyje yra laikytis antilenkiškos linijos ir neleisti čia įsigalėti Anglijai ar Prancūzijai¹⁹. 1925 m. vasaros pradžioje „išstudijavęs priemones“, kuriomis Rusija gali skaldyti Pabaltijį, jis padarė išvadą, jog „Vilniaus klausimas yra didžiausia kliūtis Baltijos sąjungos sudarymui [...]. Vilniaus klausimas graužia Baltijos bloką“²⁰. Pasak diplomato, lietuvių ir lenkų santykiai „labai subtilūs, skausmingi ir gresia dideliais politiniais padariniais“ regionui, todėl „mums kaip ir anksčiau svarbu ne palaikyti Lietuvą, bet neleisti Lenkijos pozicijoms sustiprėti Lietuvoje. Veikti prieš Lietuvos valdančiųjų sluoksnių tendencijas ieškoti kompromiso su Lenkija“²¹.

Siekdami Pabaltijį atskirti nuo Lenkijos sovietai panašiai veikė ir kitose Baltijos šalyse: Latvijoje, Estijoje, iš dalies ir Suomijoje. Trečiojo dešimtmečio viduryje vykstant SSRS deryboms su vakariniais kaimynais dėl

dvišalių nepuolimo sutarčių sudarymo, URLK kolegija konstatavo: „Derybose su Baltijos šalimis tikslinga imtis visų priemonių, kurios padėtų sunaikinti jų ryšius su Lenkija [...]“²². Kartu nutarta reikalauti, kad Baltijos valstybės nutrauktų bendras politines konferencijas su Lenkija²³. Beje, nuo 1925 m. vidurio iki pat 1934 m., kai buvo sudaryta Baltijos Santarvė, Baltijos šalių politinės konferencijos iš tikrųjų nevyko. Norėdami sukelti Baltijos šalių nepasitikėjimą Lenkija, sovietai organizuodavo įvairias propagandines akcijas. Antai 1925 m. italų žurnale „Politika“ pasirodė straipsnis, kuriame buvo analizuojami tariami Lenkijos pasiūlymai Rusijai Baltijos valstybes pasidalyti įtakos sferomis²⁴. Apie šiuos tariamus Varšuvos siūlymus Maskvai rusų diplomatai puse lūpų užsiminė Kaune, Rygoje ir Taline²⁵.

Plėtodama įtaką regione SSRS ne tik stengėsi Baltijos valstybes laikyti izoliuotas nuo Lenkijos, bet ir rūpinosi, kad jos nesutartų tarpusavyje. Kiekvieną kartą, kai tik Latvija ir Estija nesutikdavo paremti Lietuvos politikos Vilniaus atžvilgiu, sovietų diplomatai šį įvykį iškart skubėdavo panaudoti antilatviškai ir antiesiškai propagandai Lietuvoje²⁶. Kartais sovietai patys sąmoningai organizuodavo tokius nesutarimus. Maskvos spekuliacijų schema buvo gana nesudėtinga: rusų pasiuntiniai Rygoje, Taline ar Kaune svarstydami tą pačią problemą laikosi šiek tiek skirtingų pozicijų ir prašo derybų partnerio pokalbio detales kol kas laikyti paslapyje. Vėliau organizuojamas informacijos „nutekėjimas“ (dažniausiai per neutralų ir nieko neįtariantį trečiosios šalies diplomata), po kurio paaiškėja, kad... latviai

ar estai „intriguoja“ prieš Lietuvą (sic!). Po vienos tokios operacijos 1924 m. sausio pirmomis dienomis I. Lorencas patenkintas URLK kolegijai raportavo: „[...] Galvanauskas gana įsižeidęs ant Meirovico ir Akelio už tai, kad jie visiškai ignoruoja Lietuvą ir kad nepranešė derybų su mumis visų paskutinių peripetijų. Per trečiuosius asmenis aš nuspaudžiau keletą mygtukų, kad jų santykiai sugestų dar labiau“²⁷.

Kita vertus, netrūko disharmonijos tarp Baltijos šalių ir be rusų diplomatų pagalbos. Bendraudami su užsienio šalių pasiuntiniais, taip pat ir SSRS, latvių diplomatai ne kartą prasitarė, jog nors Lietuvos ir Lenkijos konfliktas Latvijai politiškai labai žalingas, tačiau objektyviai Latvija ekonomiškai iš jo laimi, nes per Daugpilį, Liepoją ir Rygą tranzitu keliauja daugiau užsienio prekių negu per Lietuvą, dėl to Latvijos vyriausybė surenka daugiau muitų*²⁸. Nieko blogo nenorėdama, tik atsižvelgdama į tokius Latvijos ekonominius interesus Rusija ir toliau stengėsi, kad jos prekių srautas per šią šalį būtų didesnis nei per Lietuvą³⁰.

Nepraslydo pro SSRS diplomatų akis ir dalies Lietuvos politikų skeptiškas požiūris į šiaurinių kaimynių – Latvijos ir Estijos – „neistoriško valstybingumo“ perspektyvas. Ne paslaptis, kad tarpukariu kai kurie Lietuvos politiniai veikėjai abejojo, ar praeityje neturėjusios valstybės Latvija ir Estija sugebės ilgam įsitvirtinti Europos politiniame žemėlapyje. Toks skepticizmas neigiamai veikė Baltijos šalių konsolidaciją, skatino Lietuvą atokiau laikytis ir „pernelyg artimai nesusirišti“ su šiaurinėmis kaimynėmis**. Šiuo aspektu būdingas yra sovietų pasiunti-

* Subtiliai painius Baltijos šalių tarpusavio santykius Prancūzijos atstovas Kaune Gabrielis Padovani prancūzų savo premjerui Edouardui Herriot apibūdino itin žaismingai: „Baltijos šalių jautrus gėdingumas trukdo joms pakelti skraistę virš lietuvių–lenkų santykių, tuo tarsi parodant, kad skraistės truktelėjimas galėtų atidengti kažką nepadoraus“²⁹.

** Bene pirmas viešai abejoti Latvijos ir Estijos valstybingumo perspektyvomis dar Paryžiaus taikos konferencijoje pradėjo tuometinis Lietuvos užsienio reikalų ministras prof. Augustinas Voldemaras. Galimas daiktas, tokį jo požiūrį iš dalies skatino ir istoriko profesija. Be to, šį A. Voldemaro požiūrį galėjo lemti jo gana plačios pažintys 1917–1918 m. su rusų buržuazinės ir menševikinės pakraipos politikais, kurie neįsivaizdavo Rusijos be neužšalusių uostų Baltijos jūroje.

nio Kaune pranešimas URLK kolegijai apie Lietuvos reakciją į bolševikų mėginimą surengti pučą 1924 m. gruodį Taline. Diplomatas rašo: „Lietuva visada buvo įsitikinusi, kad mes niekuomet nesitaikstysime su Talino ir Liepojos uostų netekimu, todėl Estijos ir Latvijos nepriklausomybės klausimas problemiškas. Už tai mes neva kur kas ramiau žiūrime į Lietuvos nepriklausomybę, nes neva neturime stimulo prieš ją. Dėl to daug Lietuvos politikų, pirmiausia Smetona ir Voldemaras, mano, kad Lietuvai nereikia susisaistyti su Latvija ir Estija, nes jai neverta už jas traukti kaštonus iš laužo. Talino įvykiai tik sustiprino šį požiūrį [...]“³¹. Kartu pasiuntinys pabrėžė, kad iš kelių rimtų šaltinių jam teko girdėti, jog trijų Baltijos valstybių sąjungos idėja pradeda abejoti ir valdančioji krikščionių demokratų partija. Jos veikėjai Antanas Šmulkstys ir susisiekimu ministras Balys Sližys esą teigia, jog „neverta mums prasidėti su Latvija ir Estija, ką jos mums gali duoti?“³²

Apibendrinę Rusijos veiklą Baltijos šalyse trečiojo dešimtmečio viduryje jos diplomatai konstatavo: „Mūsų diplomatinis puolimas Pabaltijyje su greitais manevrais, nepaleidžiant iniciatyvos iš savo rankų, jau davė rezultatų: mes visiškai išsiaiškinome situaciją, o tai labai palengvina mūsų tolesnius žingsnius“³³.

Puoselėdama savo tikslus Rusija kartu atidžiai sekė ir bendras politines tendencijas Europoje, didžiųjų valstybių veiksmus ir požiūrį į Baltijos valstybes bei Lenkiją. Dėmesys į tai atkreiptas jau Genujos konferencijoje. Rusijos delegacija padėtį Genujoje įvertino taip: „Mažų valstybių, ir Lietuvos, vaidmuo čia lygus paprasčiausių statistų, kurie savo buvimu papuošė tik vieną

plenarinį posėdį, o paskui – tik pietų stalą bankete. [...] Lietuva pareiškė protestą prieš Lenkiją, bet niekas čia ja nesidomi. Visą laiką eina paprasčiausia prekyba tarp Lloyd George ir Barthou* iš vienos pusės ir Lloyd George ir Čičerino iš kitos pusės. Kuo tai baigsis, sunku pasakyti, vargu ar susikalbės“³⁴. Kita rusų informacija iš Genujos irgi panaši: „Prancūzai laikosi karingai, pirmai progai pasitaikius pasirengę derybas nutraukti. Lloyd George daro viską, kad būtų pasiektas koks nors konkretus rezultatas. Jam padeda Italija. Ar kas išeis – sunku pasakyti. Lloyd George dėl savo padėties Anglijoje negali labai pyktis su prancūzais. Balandžio 15 d. visą dieną vyko derybos tarp Čičerino, Litvinovo, Lloyd George, Kancelerio** ir Barthou, bet iš mirties taško nepajudėjo“³⁵.

Dar įdomesnę ir labiau intriguojančią žinią iš savo delegacijos Genujoje Maskva gavo konferencijai jau baigiantis. Viename laiške rašoma: „[...] Lloyd George siūlo mums vėl iškelti sienų klausimą. Anglija siūlo ir palaiko Curzono liniją. Ko siekia Lloyd George, sunku spėti. Jeigu jis tai daro nuoširdžiai, tai, matyt, nori pagrasinti Prancūzijai“³⁶. Ne mažiau įdomu ir tai, jog Genujos konferencijos metu Lloyd George ir Lietuvos delegacijai užsiminė, kad Lenkijos rytinė siena dar nėra galutinai nustatyta³⁷.

Toks Didžiosios Britanijos premjero pareiškimas Lietuvai teikė vilčių, bet kartu kyla klausimas, ką iš tikrųjų galėjo reikšti minėti Lloyd George'o pareiškimai? Klausimas tampa dar subtilesnis žinant, kad Genujos konferencijos išvakarėse Latvija, Estija, Lenkija ir Sovietų Rusija Rygoje pasirašė bendrą protokolą, kuriame sutarė Genujos konferencijoje laikytis tarpusavio

* Davidas Lloydas George – Didžiosios Britanijos ministras pirmininkas, Louis Barthou – Prancūzijos ministras pirmininkas.

** Turimas galvoje Vokietijos kancleris dr. Josephas Wirthas, ėjęs šias pareigas 1921 m. gegužės–1922 m. lapkričio mėn.

taikos sutartimis nustatytų principų³⁸. Neįtikėtina, jog Didžiosios Britanijos premjeras būtų visiškai nieko negirdėjęs apie šį Rygos protokolą. Ar tik nebus Lloyd George tokiu būdu bandęs dar kartą priartinti Rusiją prie Antantės ir Vakarų Europos? Ne mažiau neaiškumų kelia ir Lloyd George'o paguoda lietuviams. Mūsų supratimu, jos prasmė visiškai skirtinga nuo siūlymo Rusijai ir ne visai tokia, kaip tuomet įsivaizdavo lietuvių politikai ir diplomatai. Iš dokumentų Lloyd George'o žodžių potekstė nėra visai aiški. Didžiosios Britanijos premjero žodžiai, kad Lenkijos rytinė siena dar nėra galutinai nustatyta, nebūtinai turėjo reikšti, kad ji bus pakeista (kaip buvo linkę manyti lietuviai), bet galėjo reikšti ir tai, jog ne rusų–lenkų taikos sutartis padės išspręsti šią problemą, bet Antantės valstybės, tiksliau – Ambasadorių konferencija, taigi Lietuvai, kuri siekia patenkinti savo troškimus, nederą pernelyg daug tikėtis iš Lenkijos–Rusijos santykių ir pasikliauti Rusija, bet verta problemos sprendimo būdų ieškoti Vakaruose.

Netrukus po minėtų Lloyd George'o pareiškimų URLK kolegija padarė išvadą, kad jei Genujoje Rusija ir nieko nelaimėtų, tačiau Genuja vis tiek „padės mums ardyti kapitalistinę stovyklą, nes jie mėgina su mumis pavieniui susitarti“³⁹. Tai rodė, kad Anglijos premjero poziciją Maskva suprato klaidingai. Po Genujos konferencijos ir Rapalo sutarties sudarymo sovietų diplomatija Baltijos valstybėse ir Lenkijoje atkreipė dėmesį į tai, jog šios šalys ėmė labiau bijoti Rusijos, jos baiminasi, kad Rusija su didžiosiomis valstybėmis gali susitarti už jų nugarų ir jų nenaudai⁴⁰.

Atrodo, kad Lloyd George'o geri ketinimai Genujoje rusų diplomatiją, deja, pastūmėjo priešinga linkme. 1922 m. vidurvasarį sovietų pasiuntinys Lietuvoje J. Davtianas URLK kolegijai iškėlė konkre-

tų pasiūlymą: sušaukti Rusijos pasiuntinių konferenciją ir apsvarstyti klausimą, ar verta Rusijai ilgiau laikytis taikos sutarties su Lenkija ir Baltijos šalimis ir ją vykdyti⁴¹. Pask J. Davtiano, atėjo metas peržiūrėti Rusijos vakarines sienas ir „palaidoti visas mūsų tarpusavio svajones“ su vakariniais kaimynais⁴². Kolegija tokiam sumanymui nepritarė, nes manė, kad jis per ankstyvas. Sovietų užsienio reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Maksimas Litvinovas modifikavo šią idėją – jis pasiūlė daugiau dėmesio skirti Lenkijai, ją prijaukinti ir tik tada galvoti, kaip spręsti Pabaltijo klausimą⁴³.

Maskva suvokė, kad neseniai atsikūrusi, tačiau ambicingai ir energingai pretenduojanti į „didžiosios valstybės“ statusą Europoje Lenkija yra didžiausia rakštis jos aneksiniams planams Pabaltijyje. Lenkų (Józefo Pilsudskio ir jo politinių šalininkų) federalistinės idėjos Maskvą baugino ne todėl, kad tiesiogiai būtų grėsusios Rusijos valstybės egzistencijai, bet todėl, kad galėjo veiksmingai blokuoti Rusiją nuo Vakarų Europos ir užkirsti kelią rusų (sovietų) tradiciniam skverbimuisi į rytinį Baltijos pakraštį⁴⁴. Būtent todėl Ambasadorių konferencijos 1923 m. kovo 15 d. sprendimą dėl Lenkijos rytinių sienų Maskva sutiko gana viltingai. Su lietuvių diplomatų pagalba išanalizavę konferencijos sprendimo formuluotę dėl Lenkijos rytinių sienų, sovietai padarė išvadą, jog tos sienos pripažįstamos tik remiantis geranorišku Lenkijos ir Rusijos susitarimu, o tai reiškia, jog Antantė tų sienų ginti neįsipareigoja ir jų stabilumą palieka „Lenkijos atsakomybei“⁴⁵. Žinant, jog patys sovietai 1921 m. kovo 19 d. Rygos taikos sutartimi nustatytą sieną laikė neteisinga, jiems primesta tik dėl nepalankaus karinių jėgų balanso, neverta abejoti, ką tokia rusų diplomatų išvada reiškė.

Ketindama reviduoti savo vakarines sienas Sovietų Sąjunga analizavo ir kitų šalių

* Tokios nuomonės laikėsi ir tuometinis Lietuvos krašto apsaugos ministras Balys Sližys.

politiką. Rusų diplomatai Kaune gerus ryšius palaikė su Čekoslovakijos konsulu Lietuvoje Janu Galia. Sovietų diplomatinuose pranešimuose ne kartą pažymėta, kad J. Galia labai palankus Rusijai, dažnai suteikia „vertingos informacijos“⁴⁶. Čekoslovakijos konsulas keletą kartų tikino kolegas iš Maskvos, kad jo šalis nei su Prancūzija, nei juo labiau su Lenkija niekada nekariaus prieš Rusiją, nes čekai – rusofilai*⁴⁷. Tačiau, pasak J. Galios, jei Rusija prisimena savo istoriją, tai ji jokių būdu negali pasitikėti Lenkija. Kartu konsulas pripažino, kad Lietuvos ir Lenkijos politinis suartėjimas – unija ar federacija – jo šaliai tikrai nepriimtina, nes tuomet Čekoslovakija pajustų dar didesnę Lenkijos grėsmę ir spaudimą⁴⁸, be to, netektų savo rinkos Lietuvoje⁴⁹. Vienaime I. Lorenzo pranešime rašoma: „Galija Kaune vykdo antilenkišką politiką. Čekams tai svarbu ne tiek politiškai, kiek ekonomiškai. Jie visai nepageidauja, kad po lietuvių ir lenkų susitarimo Lietuvos rinka atitektų Lenkijai. Jie Lietuvai parduoda žemės ūkio mašinas, manufaktūrą, stiklą, avalynę ir t. t.“⁵⁰ Kitame pranešime dar papildoma: „Pastarosiomis dienomis Galia pabrėžia savo antilenkiškumą, domisi lietuvių–lenkų santykiais ir dirba prieš tą susitarimą. Jis keletą kartų pabrėžė, kad Praha niekada nesusisies su Varšuva dėl jos rytinių sienų. Lenkų sienas tiek pietuose, tiek šiaurėje Praha laiko ginčytinomis“⁵¹. Kartu rusų pasiuntinys su pastebimu aplombu – neatmestina, kad gerokai perdėtu, galbūt norėdamas pabrėžti savo diplomatinį talentą ar nuopelnus – konstatavo, jog „Galija į Baltijos šalis žiūri taip pat skeptiškai“⁵².

Baltijos valstybėms nepalankiai buvo susiklostęs ir Skandinavijos šalių požiūris. Tarpukariu Švedija, Norvegija ir Danija gana ilgai abejojo Baltijos valstybių gyvybin-

gumu, laikė jas Rusijos bei Vokietijos politinės įtakos zona ir parengiamojo⁵³ šuolio vieta prekybinei invazijai į Rusiją. Visai tikėtina, jog toks skandinavų požiūris nebuvo sovietų diplomatijai didelė paslaptis. Be to, užbėgant už akių galima pasakyti, kad kai 1940 m. vasarą remiantis Molotovo–Ribbentropo slaptaisiais protokolais buvo okupuotos Baltijos valstybės, Danijos atstovas Lietuvoje C. G. Worsaae pranešime į Kopenhagą šį liūdną įvykį pakomentavo kaip pakankamai dėsningą⁵⁴. Prisimenant, kad Danijoje vokiečiai šeimininkavo jau nuo 1940 m. balandžio, danų diplomato komentarą galima suprasti ir kaip subjektyvios nuoskaudos ar priekaišto išraišką, kad jo šalis buvo priešų okupuota anksčiau.

Nors XX a. trečiajame dešimtmetyje Jungtinių Amerikos Valstijų politika nei Europoje, nei juo labiau Pabaltijyje nebuvo labai aktyvi, tačiau Maskva akylai stebėjo ir šios šalies veiksmus Baltijos šalių atžvilgiu. Sau įprasta maniera Rusija išsiaiškino ir JAV 1922 m. liepos 28 d. suteiktą tarptautinį pripažinimą *de jure* Lietuvos, Latvijos ir Estijos vyriausybėms. Buvo atkreiptas dėmesys ne tik į tai, kad JAV pripažino ne Baltijos valstybes, o tik jų vyriausybes, bet ir į tai, kad pripažinimas laikinas – kol Rusijoje vyrauja „netvarka“, todėl iš esmės jis neprieštarauja vieningos ir nedalomos Rusijos (t. y. apimančios carinės imperijos ribas) principui⁵⁵. Pasak tuometinio sovietų pasiuntinio Lietuvoje J. Davtiano, pripažindama Baltijos šalių vyriausybes JAV Rusijai vis dėlto „neiškretė didelės kiaulystės“. Vienaime pranešime URLK kolegijai pasiuntinys pažymėjo: „Įdėmiai perskaitęs anglišką tekstą padariau išvadą, kad, griežtai kalbant, ypatingų išpuolių Amerika prieš mus nepadare, išskyrus pasakymą „disturbed“. Priešingai, man atrodo, kad pripažindama

* Šiuo atveju galima prisiminti J. Pilsudskio skepticizmą Čekoslovakijos užsienio politikos atžvilgiu ir priekaištus jai dėl prorusiškos orientacijos.

Baltijos valstybes Amerika daro joms žinomą išlygą, [...] pripažįstame jus tol, kol Rusijoje valdžią turi bolševikai. Tai būdingas bruožas⁵⁶. URLK kolegija savo atstovams nerekomendavo sveikinti Baltijos šalių vyriausybių JAV pripažinimo proga, patarė pabrėžti, kad „sąjungininkai eina tik seniai mūsų pramintu taku“⁵⁷.

Kita vertus, reikia pažymėti, jog tarptautinį pripažinimą *de jure* Baltijos šalių vyriausybėms Vašingtonas suteikė būtent po Genujos konferencijos ir Rapalo sutarties. Istorikas J. Skirius mano, kad tokį JAV administracijos žingsnį lėmė noras prekiauti su Rusija, Baltijos šalis laikant geriausia baze tokiai prekybai⁵⁸. Tačiau galima teigti, jog pripažinimą paskatino ir po Rapalo prasi-dėjusi pavojinga Rusijos–Vokietijos santykių preliudija, kuri gana aiškiai rodė Rusijos bolševikų tikslus. Kitaip tariant, pripažinimu norėta Rusiją orientuoti į demokratiją, priminti neteisinių bolševikų valdžios pobūdį ir pabrėžti, kad jos revizionistiniai siekiai nesuderinami su tarptautinės teisės principais.

LOKARNO VARPAI

Kitas reikšmingas tarptautinis įvykis, vėl iš esmės iškėlęs Lenkijos ir Baltijos valstybių tarptautinio saugumo garantijų problemą bei atgaivinęs svarstymus apie įtakos sferų pasidalijimą šiame regione, buvo Lokarno konferencija, įvykusi 1925 m. spalį. Antantės šalys, pasikvietusios į pagalbą Belgiją, Čekoslovakiją ir Lenkiją, ryžosi dar kartą spręsti įsisenėjusias Vakarų Europos saugumo problemas ir įstrigusį Vokietijos politinio reintegravimo į Europą klausimą. Konferencijos organizatoriai šį kartą ankstesnės klaidos nekartojo: Sovietų Sąjunga į Lokarną pakviesta nebuvo. Tokią poziciją nulėmė dvi priežastys: pirma, matyt, baimintis, kad gali pasikartoti Rapalo akibrokštas, ištikęs Genujos konferenciją; antra, bene svarbiau-

sias Lokarno konferencijos tikslas buvo susilpninti jau gana pavojingą Europai Rusijos ir Vokietijos bičiuliavimąsi. Beje, į šią tarptautinę konferenciją nebuvo pakviestos ir Baltijos valstybės. Latvijos ir Estijos nepakvietimą nesunku paaiškinti – jos neturėjo bendros sienos su Vokietija. Tuo tarpu Lietuvai formaliai žiūrint ne mažiau negu Lenkijai rūpėjo sienos su Vokietija stabilumas, todėl jos nepakvietimas diplomatinė kalba reiškė ir tai, jog Lietuva Vakaruose traktuojama kaip neabejotina Sovietų Sąjungos ir Vokietijos politinio farvaterio dalis.

Lokarno konferencija Vakarams baigėsi sėkmingiau negu Genujos. Ją vainikavo Reino garantinio pakto pasirašymas, įtvirtinęs vakarinių Vokietijos sienų su Prancūzija ir Belgija neliečiamumą. Šį susitarimą įsipareigojo saugoti Didžioji Britanija ir Italija⁵⁹. Už sienų su Prancūzija ir Belgija neliečiamumo pripažinimą Vokietijai buvo pažadėta nuolatinė vieta Tautų Sąjungos Taryboje. Po metų šis pažadas buvo įgyvendintas ir, kaip rašė tuometinė spauda, „prie garbingo Tautų Sąjungos Tarybos stalo Vokietija atsisėdo į tarpą tarp Anglijos ir Prancūzijos“. Nors tebebuvo išlikusi Reino demilitarizuota zona, o Vokietiją saistė įvairūs kariniai suvaržymai, Veimaro Respublika trečiojo dešimtmečio viduryje vėl tapo didžiąja Europos jėga. Ko gero, teisus A. J. P. Tayloras teigdamas, kad Lokarno konferencija pagaliau užbaigė Pirmąjį pasaulinį karą Europoje, o jos susitarimų išsižadėjimas po vienuolikos metų tapo Antrojo pasaulinio karo preliudija⁶⁰.

Europos intelektualinis elitas už Lokarno rezultatus itin dosniai pagerbė Vokietijos užsienio reikalų ministrą Gustavą Stresemanną – 1927 m. Osle jam buvo įteikta Nobelio taikos premija. Slaptasis ir, ko gero, tikrasis Lokarno dvasios įkvėpėjas, Didžiosios Britanijos ambasadorius Vokietijoje lordas Edgaras Vincentas D'Abernonas beveik tuo pat metu Europos diplomatinėse sferose

pele dar vieną titulą: jį imta vadinti „vokiečių lordu protektoriumi“⁶¹. Labai dažnai šiuo titulu E. V. D’Abernoną už akių mėgo tituluoti tuometinė lenkų diplomatija. Tokį lenkų diplomatų pomėgį paaiškinti nesunku. Lokarno konferencijoje Lenkija ir Čekoslovakija, nors ir remiamos Prancūzijos, nesugebėjo gauti garantijų savo sienų su Vokietija neliečiamumui. Varšuva ir Praha turėjo pasitenkinti arbitražinėmis sutartimis su Vokietija. Ką tai reiškė pacifikacinio Reino garantinio pakto kontekste, tepasako ne pralaimėjusioji ir galbūt pernelyg nepagrįstai išsigandusi pusė, bet vienas pagrindinių Lokarno konferencijos herojų, Nobelio premijos laureatas G. Stresemannas, dar vadinamas ir „doruoju vokiečiu“.

Savo požiūrį į Reino garantinio pakto padarinius Vokietijos užsienio reikalų ministras gana atvirai ir aiškiai išdėstė dar pakto sudarymo išvakarėse. Jis pažymėjo, kad pripažinus Vakaruose *status quo*, Vokietijos rytinių sienų laikinumo klausimas tampa aki-vaizdas. Nuo to momento esą Lenkija susiduria akis į akį su Vokietija ir Rusija, ir padėtis Rytų Europoje tampa tik santykinai rami. G. Stresemannas rašė: „Nuo to momento Rusijos *de facto* taip pat nebesaisto jos sienos su Lenkija [...]. Nuo to momento, kai Rusija panorės veikti ir pastoviai valdyti“ teritorijas už savo vakarinių sienų arba kitaip „įsiūbuos Baltijos šalių ir Lenkijos klausimą, nuo to momento prasidės naujas Europos istorijos skyrius“⁶². Tiesa, ministras čia pat pabrėžė, jog nereikia manyti, kad minėti pokyčiai bus įvykdyti karu ar ginklais. Šių klausimų sprendimas esą bus „objektas didelės tarptautinės konferencijos, kurioje bus sukurta nauja tautų apsisprendimo teisė“⁶³. Prisimenant Miuncheno 1938 m. konferenciją ironizuojant būtų galima pasakyti, jog kai kurios G. Stresemanno viltys nebuvo visiškai tuščios.

Po Lokarno konferencijos ir Reino garantinio pakto sudarymo 1926 m. pradžioje

laiške U. Brockdorff-Rantzau į Maskvą G. Stresemannas vėl pabrėžė: „Politiškai kalbant, Lokarno paktas Lenkijai apskritai neduoda jokio saugumo ir jos nesustiprina, veikia priešingai“⁶⁴. Negalima pamiršti ir dar vieno dalyko: Lokarno konferencijoje Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrui Austenui Chamberlainui iš G. Stresemanno pavyko išpešti tik tai, jog Vokietijos rytinių sienų revizija, jei reikalas kada nors pribreštų iki jos, jokių būdu nebus vykdoma jėga – karu ar ginkluotu šantažu⁶⁵. Tai gi šiuo aspektu Vokietijos užsienio reikalų ministro mintys ir prognozės gali būti vertinamos ir be ironijos, kaip pakankamai garsūs pavojaus varpai Lenkijai ir Baltijos valstybėms. Juoba kad nepaisant Didžiosios Britanijos pastangų rusų ir vokiečių politinė bičiulystė buvo tik susilpninta – Lokarno susitarimais neįstengta jos sugriauti.

Trečiojo dešimtmečio antroje pusėje Rapalo preliudija sėkmingai buvo tęsiama toliau: 1925 m. spalį Maskvoje Veimaro Respublika ir SSRS sudarė sutartį, patvirtinančią Rapalo susitarimus, 1926 m. balandį šalys pasirašė nepuolimo ir neutraliteto paktą⁶⁶. Šiuo paktu A. Chamberlainas buvo labai nepatenkintas, nors, bijodamas situaciją dar labiau pabloginti, oficialiai, viešai Berlynui ir nepriekaištavo⁶⁷. Nepalaikė Berlynas Londono ir tuo metu, kai Londono diplomatiniai santykiai su Maskva taip įsitempė, jog 1927 m. pavasarį buvo nutraukti. Priešingai, SSRS–Vokietijos bendradarbiavimas, taip pat ir slaptas karinis, 1926–1928 m. buvo bene intensyviausias per visą tarpukarį⁶⁸. Todėl sunku nepritarti tiems istorikams, kurie mano, kad artimus ryšius su Rusija G. Stresemannas sėkmingai panaudojo šantažui prieš Vakarų šalis siekdamas jų nuolaidų ir patogesnės strateginės pozicijos Veimaro Respublikos revanšizmui⁶⁹.

Tarsi atsiliepdamas į minėtus G. Stresemanno samprotavimus SSRS pasiuntinys Lietuvoje Sergejus Aleksandrovskis 1925 m.

rudeni bent du kartus kėlė klausimą, ar neverta Rusijai atsisakyti Rygos taikos sutarties su Lenkija⁷⁰. Tačiau G. Čičerinas nebuvo linkęs skubėti. Jis svarstė įtakos zonų su Vokietija pasidalijimo perspektyvą, tačiau neatmetė galimybės ir su Lenkija pasidalyti įtakos zonomis. Apeliuodamas į savo slapto pokalbius su Prancūzijos politiniu veikėju, radikalsocialistų lyderiu Anatoliu Monzie, kuris labai neigiamai vertino Lietuvos valstybingumą ir siūlė Rusijai neprieštarauti, kad Lenkija prisijungtų Lietuvą, G. Čičerinas iškėlė tokią alternatyvą: Rusija Lenkijai perleidžia Lietuvą, o Prancūzija ir Lenkija Rusijai atiduoda Galiciją ir ne-trukdo prisijungti Besarabiją⁷¹.

Kiek tokios G. Čičerino vizijos atitiko politines realijas, sunku spręsti, tačiau, kad ir kaip atrodytų keista, dar 1925 m. vasarį Prancūzijos atstovas Lietuvoje G. Padovani pranešime į Paryžių rašė: „Lietuvoje bijoma, kad Lenkija nebūtų susitarusi su sovietais: pastarieji gauna laisvas rankas Latvijoje ir Estijoje, o Lenkija – Lietuvoje“⁷². Kartu diplomatas prisipažino, kad Lenkiją įtarinėja „pačiomis juodžiausiomis mintimis, nes ji turi gudrių ir suktų diplomatų“⁷³. Net jei G. Padovani įtarinėjimai ir buvo be pagrindo, šis faktas įdomus kitu aspektu. Jis rodo, kad stereotipiniai lietuvių priekaištai prancūzams dėl neva antilietuviškos jų orientacijos ir pataikavimo Lenkijai ne visuomet buvo pagrįsti.

Diskutuodamas su G. Čičerinu S. Aleksandroviskis 1926 m. viduryje „patobulino“ pastarąjį planą. Jo nuomone, už Lietuvos atidavimą Lenkijai Rusija turėtų gauti ne tik Galiciją ir Besarabiją, bet kartu Latviją ir Estiją⁷⁴. Tačiau čia pat pasiuntinys pripažino, kad tokios prancūzų ir lenkų nuolaidos Rusijai beveik neįmanomos, todėl realiau yra ne galvoti apie taiką su Lenkija ir įtakos sferų pasidalijimą, bet laukti, kol ši valstybė nusils ir bus galima su ja nesiskaityti⁷⁵. Kartu diplomatas kolegiją perspėjo, kad būtų pa-

vojinga visiškai pasikliauti ir Vokietijos „draugyste“, nes ji „vykdo savo užsienio politiką“. Anot S. Aleksandroviskio, Berlynas gali brandinti tokį planą: iš pradžių mainais už Dancigo ir Dancigo koridoriaus atgavimą Lenkijai leidžia okupuoti Memelį (Klaipėdą) ir Lietuvą, o Sovietų Sąjungai – Latviją ir Estiją. Pasiuntinio nuomone, jei taip atsitiktų, Rusija vargu ar galėtų tokį siūlymą atmesti. Paskui, pasak pasiuntinio, su Rusijos pagalba ir „Rusijos rankomis“ Vokietija nesunkiai sutriuškina Lenkiją ir atsiima Klaipėdą, o dar vėliau kartu su Anglija staiga smogia ir Rusijai⁷⁶. Pranešime diplomatas prisipažino, jog tokią mintį jam pakišo ilgalaikis Vokietijos stebėjimas ir įsitikinimas, kad Brest Litovsko idėjos tarp vokiečių gyvos iki šiol, o „prezidento Hindenburgo Vokietija labai nedaug kuo skiriasi nuo kaiserio Vilhelmo Vokietijos“.

Vis dėlto, nepaisant S. Aleksandroviskio perspėjimų, trečiojo dešimtmečio antroje pusėje ir ketvirtojo dešimtmečio pradžioje rusų ir vokiečių diplomatai gana reguliariai svarstė įtakos sferų Lenkijoje ir Pabaltijyje pasidalijimo klausimą. Ši tema buvo viena populiariausių, kuriami įvairūs scenarijai. Klausimą gvildeno ne tik diplomatai ir politikai, bet ir įtakingi žurnalistai. Tiesa, draugiškos rusų ir vokiečių diskusijos kartais baigdavosi ne visai maloniai. Pavyzdžiui, 1927 m. pradžioje Maskvoje po URLK kolegijos nario Boriso Stomoniakovo ir Vokietijos užsienio reikalų ministerijos darbuotojo Paulio Schefferio pokalbio stojo itin nejauki tylą. Kalbėdamas apie Veimaro Respublikos revanšistinius planus P. Schefferis pareiškė, kad pagrindinė problema Rytų Europoje neabejotinai yra lenkų–vokiečių, lenkų–rusų bei Pabaltijo klausimas ir kad ją būtų galima išspręsti šitaip: Lenkija Vokietijai grąžina Dancigą ir Dancigo koridorių, o už tai kaip kompensaciją gauna Klaipėdą ir Lietuvą. Tokie planai, anot P. Schefferio, „populiarūs plačiuose Vokietijos visuome-

nės sluoksniuose“, nors vyriausybė jiems ir neskuba pritarti⁷⁷. Kartu P. Schefferis pareiškė, kad tokio scenarijaus įgyvendinimas būtų naudingas ir SSRS, nes „gavusi koridorių Vokietija labai sustiprintų savo karinę galią, o tai tinkamu momentu leistų Lenkiją patyliukais užspeisti iš abiejų pusių“⁷⁸. B. Stomoniakovą tokia perspektyva suerzino ne juokais. Projektą atmetęs iš principo, pašnekovui jis atšovė: „[...] kam tada Vokietijai užspeisti Lenkiją, jeigu ji jau sureguliuo savo rytinių sienų klausimą“⁷⁹. Vokiečių veikėjas į tai atsakė tik šypsena.

Sovietų diplomato nepasitenkinimas tokiu scenarijumi numanomas: Berlynui įgyvendinus savo revizionistinius tikslus, Maskva galėjo netekti partnerio Rytų Europos dalyboms ir likti viena su savo teritorinėmis pretenzijomis kaimynams. Be to, nors abi šalys gana darniai bendradarbiavo, sovietus nuolat persekiojo baimės šešėlis dėl pernelyg staigaus Vokietijos sustiprėjimo. Rusų pasiuntiniai nuolat primindavo URLK, kad pasitikėti vokiečiais galima tik iš dalies⁸⁰.

P. Schefferio pateiktas teritorinių mainų planas buvo populiarus ne tik vokiečių visuomenėje. 1925–1929 m. jį gana gyvai svarstė ir Europos diplomatinės sferos⁸¹. Pagrįstai galima įtarti, kad šios idėjos autorius buvo jau minėtas lordas E. V. D'Abernonas⁸². Toks planas didžiųjų Europos valstybių (Anglijos ir Prancūzijos) ramybei galėjo atrodyti patraukliai, nes greičiausiai būtų panaikinęs pavojingą Lenkijos–Vokietijos trintį ir sugriovęs Maskvos–Berlyno partnerystę. Britų ir prancūzų diplomatija analizavo įvairias šio plano versijas: jei Lenkijai pasirodytų per maža Klaipėdos uosto, perleisti jai ir Liepoją⁸³; lietuvių apetitui sužadinti galvota ir apie Vilniaus grąžinimą Lietuvai⁸⁴. Deja, britų diplomatai Kaune ir

Varšuvoje su kartėliu turėjo konstatuoti, kad tokią prekybą Lietuvos ir Lenkijos vyriausybės kategoriškai atmeta⁸⁵. Ne geriau sekėsi ir Prancūzijos atstovui Kaune G. Padovani, kuris šiuo projektu mėgino pagąsdinti (o gal sugundyti?) Lietuvos užsienio reikalų ministrą Valdemarą Čarneckį⁸⁶. Po pokalbio su V. Čarneckiu pranešime į Paryžių diplomatas nusistebėjo: „Ministras galbūt blogai informuotas, bet jis jokių būdu nepripažįsta Vokietijos ketinimų vilioti lenkus perspektyva Memelį iškeisti į Dancigą“⁸⁷. Gaila, bet iš pranešimo nėra visiškai aišku, kuo ministras netiki: ar kad tokie planai iš viso egzistuoja, ar kad juos inicijuoja vokiečiai? Dėl tos priežasties ir tampa neaišku, ko siekė G. Padovani: sugundyti ar pagąsdinti.

Pasak amerikiečių istoriko H. von Riekhoffo, šis planas Vokietijos vyriausybės iš tikrųjų nedomino, tačiau diplomatiniais kanalais Berlynas nevengė jo kelti į viešumą, nes taip G. Stresemannas Veimaro Respublikos revizionistinius planus tikrino tarptautiniu mastu^{*88}. Šią istoriko išvadą patvirtina ir vokiečių diplomatų kalbos Kaune ir Maskvoje. Vokietijos diplomatai ne kartą pažymėjo, kad į tokius mainus jų šalis nesileis įtraukiama, nes Dancigas ir Memelis Vokietijai vienodai brangūs ir reikalingi⁸⁹. Minėti planai populiariausi buvo būtent Lokarno susitarimų laikotarpiu.

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje, mirus G. Stresemannui ir G. Čičeriną išstūmus iš URLK, Rusijos ir Vokietijos santykių idilė pamažu pradėjo blėsti. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje šį procesą dar labiau paspartino Vokietijoje išplitęs nacių judėjimas. Tačiau ryškėjanti Rusijos ir Vokietijos ideologinė takoskyra šalių strateginių tikslų nepakeitė. Revizionizmas ir toliau išliko patvariausia Maskvos ir Berlyno partnerystės jungtimi. Buvęs Veimaro Respublikos užsie-

* Beje, tokius pat revizionizmo politikos propagandos metodus naudojo ir Sovietų Sąjungos diplomatija, kuri kartais pati skatino gandus (ar bent jau netrukdė jiems sklisti), kad Rusija anksčiau ar vėliau susigrąžins Pabaltijį. Pasak rusų diplomatų, „nėra žalinga“, kai apie tai retkarčiais pamažsto „Baltijos limitofai“ ir Europa⁸⁹.

nio reikalų ministerijos Rytų reikalų skyriaus direktorius Herbertas von Dirksenas, tapęs ambasadoriumi Rusijoje 1930 m. pavasarį laiške užsienio reikalų ministrui Ernstui Curti'ui rašė: „Negalime leisti pajudinti Rapalo ir Berlyno sutartimis padėto mūsų santykių su SSRS pagrindo dėl tos paprastos priežasties, kad prielaidos, kurios lėmė tą politiką, išlieka ir dabar. Mūsų požiūris į Europą iš esmės nepakito: Lokarno politika galbūt pasiekėme savo taktinį tikslą, leidžiantį mums veiksmų laisvę ir visišką sutarimą su Anglija ir Prancūzija, bet tik ne strateginį“⁹¹.

Rusų ir vokiečių strateginę partnerystę kiek aptemdė 1932 m. birželį pasirašyta Lenkijos–SSRS nepuolimo sutartis*⁹². Dar sutarties pasirašymo išvakarėse Vokietijos URM Rytų reikalų skyriaus direktorius Richardas Meyeris laiške ambasadoriaus Maskvoje pavaduotojui Fritzui von Twardowski'ui apgailestavo, jog sutartis apsunkins „mūsų rytinės sienos reviziją taikiomis priemonėmis“⁹⁴. Tačiau atrodo, kad vokiečių diplomato rūpestis buvo per ankstyvas. Netrukus pats Josifas Stalinas atvirai pripažino, kad Rusija niekada nebuvo ir nebus Lenkijos sienų garantu⁹⁵. Kaip rodo konkreti Maskvos politika, Maskva ne tik nesirengė būti rytinių Lenkijos sienų garantu, bet nemažai prisidėjo ir prie vakarinių šios šalies sienų destabilizavimo. Talkindama Vokietijai, ketvirtojo dešimtmečio pradžioje Europoje siaučiant ekonominei krizei SSRS Lenkijos vokiečiams ir Dancigui teikė „[...] planinę, sistemišką pagalbą [...] prieš Lenkijos agresiją“⁹⁶. Palaikant vokiečių bendro-

ves Dancige per šį uostą buvo nukreipiami didesni SSRS ir Vokietijos prekių srautai. Tuo pat metu remdama vokiečių įmones Rusija padidino savo importą iš Dancigo. Kai Maskvai pritrūko pinigų papildomiems užsakymams, juos sutiko kredituoti pati Vokietija⁹⁷. Taigi Rusijos ir Veimaro Respublikos bendradarbiavimas buvo grindžiamas abipuse nauda.

Pažymėtinas dar vienas dalykas. Ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, kai Veimaro Respublika gyveno savo saulėlydį ir nesulaukiamai artėjo prie žlugimo, Rusija jautėsi jau pakankamai tvirtai. Ankstesniais metais rusų diplomatija gerai pasidarbavo, kad Rusija galėtų tikėtis, jog Vokietija artimiausiu metu prieš ją neatsisuks. Maskvos ir Berlyno bendrų interesų mazgas jau buvo taip užveržtas, jog sovietus nelabai baugino net ta aplinkybė, kad į valdžią Vokietijoje atėjo radikalūs dešinieji. 1932 m. vasaros pradžioje komentuodamas įtemptą vidaus politinę padėtį Vokietijoje ir naujos kanclerio Franzo von Papeno suformuotos vyriausybės užsienio politiką, URLK kolegijos narys B. Stomoniakovas taip apibūdino Rusijos ir Vokietijos santykių dilemą: „Von Papeno vyriausybė [...] remiasi prūsų dvarininkais ir reichsveru, bet ir tarp šitų sluoksnių, itin reichsvere, yra SSRS šalininkų. Tačiau Vokietijos politika pirmiausia priklausys nuo tarptautinės konjunktūros. Jei Prancūzija atsisakytų visų reparacijų, leistų Vokietijai ginkluotis ir, svarbiausia, peržiūrėtų jos rytinės sienas, tai Vokietija tikriausiai nedelsdama pereitų į antisovietinę stovyklą. Bet to-

* Lenkijos ir SSRS derybos dėl nepuolimo sutarties sudarymo buvo pradėtos dar 1925 m. pabaigoje. Tačiau tuomet Varšuva entuziastingai siekė sudaryti kolektyvinį regiono saugumo paktą – Rytų Lokarną, todėl dvišalė nepuolimo sutartis su SSRS nebuvo pasirašyta. Įsiklausydamos į Varšuvos siūlymą nepuolimo sutarčių su SSRS nesudarė ir Latvija, Estija, Suomija. Sovietų diplomatija 1926 m. rudenį triumfavo tik Lietuvoje, skelbiančioje „karo padėtį“ Lenkijai.

1926–1930 m. Rusijos ir Vokietijos bendromis pastangomis Rytų Lokarno idėja buvo galutinai palaidota. Lenkija ir Baltijos šalys liko visiškame saugumo vakuume. 1931 m. pasinaudoję augančia nacizmo grėsme Vokietijoje sovietai sėkmingai atnaujino nepuolimo sutarčių pasirašėjimo vaju. 1932 m. sausį pirmoji „krito“ Suomija. Ta proga URLK narys Raividas rašė: „Nepuolimo sutarties pasirašymas su Suomija yra didelis pasiekimas, nes pralaužia vieningą Lenkijos limitrofų frontą. Be to, mes gavome neutralitetą ir kitas sėkmingas formuluotes“⁹³.

kios įvykių eigos sunku tikėtis, labiausiai – Vokietijos rytinių sienų pakeitimo, be to, von Papenas negali radikaliai pakeisti savo pozicijos SSRS atžvilgiu. Sunku patikėti ir tuo, jog spaudžiamas dešinėsios opozicijos Pilsudskis galėtų atsisakyti Dancigo, net jeigu jam už tai siūlytų Lietuvą. Taigi pasitraukti nuo Rapalo Vokietija negali“⁹⁸.

Kaip parodė vėlesni įvykiai, vieno seniausių ir įtakingiausių URLK kolegijos narių prognozė buvo pakankamai tiksli ir apskaičiuota. Rapalo politikos Veimaro Respublika neatsisakė. Negana to, net po triumfo Miunchene 1938 m. rudenį į Rapalo politikos vėžes 1939 m. vasaros pabaigoje sugrįžo ir Hitlerio Vokietija. Rapalo politikos renesansas Europai tapo lemtingas – jis nulėmė Antrąjį pasaulinį karą ir liūdnuos jo padarinius.

Vietoj išvadų:

1. Rusijos ir Vokietijos nusikalstami politiniai planai, kurie Molotovo–Ribbentropo slaptaisiais protokolais buvo įgyvendinti Antrojo pasaulinio karo išvakarėse, Europoje brendo keliolika metų ir patyrė keletą metamorfozių. Beveik per visą tarpukarį Senajame žemyne gyvavo vieša paslaptis, jog Vokietija ir Rusija yra nepatenkintos, nesitaiksto ir nesitaikstys su egzistuojančiomis savo sienomis. Taip pamažu Europa buvo pripratinta prie vokiečių ir sovietų revizionizmo ar netgi patikėjo, kad jis yra neišvengiamas. Tokia politinės minties slinktis liudyta, jog tarpukario Europoje tarptautinė teisė gyveno ne geriausius laikus. Valstybės, kurios domina-

vo Versalio sukurtoje sistemoje ir potencialiai buvo pajėgios organizuoti tarptautinės teisės gynimą Europoje, deja, atrodo, labiau buvo susirūpinusios ne tuo, kaip ją ginti, bet kaip pigiausiai ir neskausmingai patenkinti revizionistus, bent jau Vokietijos. Taigi šiuo atžvilgiu netikslu būtų teigti, jog Rusijos ir Vokietijos 1939 m. sutartys bei jų slaptieji protokolai Europą užklupo visai netikėtai. Taip pat nėra pagrindo tvirtinti, jog už Rusijos ir Vokietijos 1939 m. susitarimus bei jų padarinius politinė atsakomybė tenka tik tuometinėms tų šalių vyriausybėms.

2. Po Pirmojo pasaulinio karo atsikūrusios ar susikūrusios naujos Baltijos valstybės ir Lenkija akivaizdžiai stokojo tarptautinės politikos patirties ir diplomatinio brandumo, nepakankamai derino savo interesus. Todėl nieko nuostabaus, kad jos savarankiškai neįstengė tapti Rytų Europos saugumo, stabilumo ir pacifikacijos įrankiu bei garantu, bet nuolat reikalavo Vakarų demokratijų globos ir protekcijų. Baltijos valstybės ir Lenkija savo politika tarpukariu, deja, labai nedaug prisidėjo, kad būtų pakirstos Vokietijos ir Rusijos revizionizmo šaknys. Iki ketvirtojo dešimtmečio pradžios Lietuva netgi dėjo tam tikrų vilčių į minėtų šalių revizionizmą, kiek jis buvo nukreiptas prieš Lenkiją, taip tikėdamasi išspręsti ir savo istorinės sostinės problemą. Taigi kad ir kaip būtų paradoksalu, tačiau dalis politinės atsakomybės tenka ir toms valstybėms, kurios tapo Molotovo–Ribbentropo slaptųjų protokolų aukomis.

Nuorodos

¹ A. J. P. Taylor, *Nuo Sarajevo iki Potsdamo. Europa 1914–1945*, Vilnius, 1994, p. 69.

² K. Rosenbaum, *Community of fate. German–Soviet Diplomatic Relations 1922–1928*, Syracuse university Press, New York, 1965, p. 29.

³ H. von Riekhoff, *German–Polish Relations 1918–1933*, The Johns Hopkins Press, Baltimore and London, 1971, p. 53.

⁴ K. Rosenbaum, op. cit., p. 27–28, 101.

⁵ Ibid., p. 52.

⁶ H. von Riekhoff, op. cit., p. 31.

⁷ K. Rosenbaum, op. cit., p. 31.

⁸ A. J. P. Taylor, op. cit., p. 72.

⁹ URLK kolegijos nario S. Ganceckio 1922 m. birželio 1 d. laiškas Rusijos atstovui Lietuvoje J. Davtianui, Rusijos Federacijos užsienio politikos archyvas (toliau – RFUPA), f. 0151, ap. 7, apl. 6, b. 2, l. 216.

¹⁰ SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio 1923 m. rugsėjo 23 d. pranešimas URLK kolegijos nariui V. Koppui, ibid., ap. 9, apl. 9, b. 2, l. 369.

¹¹ P. Lossowski, *Konflikt polsko–litewski 1918–1920*, Warszawa, 1996, s. 175–185.

¹² Ibid., s. 194–195.

¹³ URLK kolegijos nario S. Ganeckio 1922 m. kovo 2 d. laiškas Nr. 103 Rusijos atstovui Lietuvoje J. Davtianui, RFUPA, f. 0151, ap. 7, apl. 6, b. 2, l. 492–493.

¹⁴ SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio 1923 m. spalio 13 d. pranešimas URLK kolegijos nariui V. Koppui, ibid., ap. 9, apl. 9, b. 2, l. 266; I. Lorencio 1924 m. vasario 4 d. pranešimas V. Koppui, ibid., f. 4, ap. 27, apl. 183, b. 64, l. 24.

¹⁵ I. Lorencio 1923 m. rugsėjo 15 d. pranešimas V. Koppui, ibid., f. 0151, ap. 9, apl. 9, b. 2, l. 369.

¹⁶ I. Lorencio 1924 m. lapkričio 21 d. pranešimas Nr. 103 V. Koppui, ibid., f. 04, ap. 27, apl. 183, b. 67, l. 148.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid.

¹⁹ I. Lorencio 1925 m. kovo 7 d. pranešimas Nr. 139 V. Koppui, ibid., apl. 184, b. 81, l. 92.

²⁰ I. Lorencio 1924 m. rugpjūčio 8 d. pranešimas Nr. 64 V. Koppui, ibid., apl. 183, b. 65, l. 94.

²¹ I. Lorencio 1925 m. birželio 16 d. pranešimas Nr. 185 URLK kolegijos nariui S. Aralovui, ibid., apl. 184, b. 80, l. 192.

²² Išrašas iš URLK kolegijos posėdžio 1926 m. birželio 2 d. protokolo Nr. 62, ibid., f. 04, ap. 27, apl. 187, b. 124, l. 17.

²³ Ibid.

²⁴ SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio 1925 m. gegužės 2 d. pranešimas Nr. 164 URLK kolegijos nariui S. Aralovui, ibid., apl. 184, b. 80, l. 86.

²⁵ A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje. 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, Vilnius, 1996, p. 87.

²⁶ URLK kolegijos nario S. Aralovo 1925 m. birželio 17 d. laiškas SSRS pasiuntiniui Lietuvoje I. Lorenciui, RFUPA, f. 04, ap. 27, apl. 185, b. 86, l. 32.

²⁷ SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio 1924 m. sausio 1 d. pranešimas Nr. 24 URLK kolegijos nariui V. Koppui, ibid., apl. 183, b. 64, l. 2.

²⁸ Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimo į Paryžių premjerui E. Herriot kopija, 1925 m. balandis, RFUPA, f. 04, ap. 27, apl. 184, b. 80, l. 66–67. Apie 1924–1925 m. SSRS pasiuntinybę Lietuvoje per savo agentus gaudavo kai kurių G. Padovani pranešimų į Paryžių kopijas. Atrodo, jog prancūzų diplomato pranešimai buvo fotografuojami, paskui išverčiami į rusų kalbą ir siunčiami URLK kolegijai. Tokiu būdu Maskvoje URLK atsidūrė keliolika G. Padovani pranešimų į Paryžių kopijų. Beje, tai nebuvo

vienintelė sovietų diplomatijos nuodėmė. Apie 1922–1923 m. SSRS atstovybė Lietuvoje turėjo infiltravusi savo agentą į Lietuvos vyriausybės aparatą. Agentas pranešinėjo apie slaptus vyriausybės posėdžius ir nutarimus. Trečiojo dešimtmečio viduryje rusų agentai Maskvoje keletą kartų įsigudrino nufotografuoti Lietuvos pasiuntinio J. Baltrušaičio diplomatinį susirašinėjimą.

²⁹ Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimo į Paryžių premjerui E. Herriot kopija, 1925 m. balandis, ibid., l. 58.

³⁰ SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio 1924 m. gegužės 14 d. pranešimas Nr. 43 URLK kolegijos nariui S. Aralovui, ibid., apl. 183, b. 66, l. 1; I. Lorencio 1924 m. gegužės 17 d. pranešimas Nr. 44 S. Aralovui, ibid., l. 11; I. Lorencio 1924 m. lapkričio 12 d. pranešimas Nr. 100 URLK kolegijos nariui V. Koppui, ibid., b. 67, l. 126.

³¹ I. Lorencio 1925 m. vasario 27 d. pranešimas Nr. 137 V. Koppui, ibid., f. 04, ap. 27, apl. 184, b. 81, l. 83–84.

³² Ibid., l. 84.

³³ I. Lorencio 1924 m. sausio 1 d. pranešimas Nr. 24 V. Koppui, ibid., apl. 183, b. 64, l. 2.

³⁴ Rusijos delegacijos Genujos konferencijoje 1922 m. balandžio 28 d. laiškas Rusijos atstovui Lietuvoje J. Davtianui, ibid., f. 0151, ap. 7, apl. 6, b. 2, l. 310.

³⁵ URLK kolegijos nario S. Ganeckio 1922 m. balandžio 23 d. laiškas J. Davtianui, ibid., l. 354.

³⁶ S. Ganeckio 1922 m. gegužės 4 d. laiškas J. Davtianui, ibid., l. 297.

³⁷ J. Davtiano 1922 m. gegužės 9 d. pranešimas Nr. 135 S. Ganeckiui apie pokalbį su Lietuvos užsienio reikalų ministru V. Jurgučiu, ibid., l. 304.

³⁸ Č. Laurinavičius, *Politika ir diplomatija*, Vilnius, 1997, p. 150.

³⁹ URLK kolegijos nario S. Ganeckio 1922 m. balandžio 12 d. laiškas Rusijos atstovui Lietuvoje J. Davtianui, RFUPA, f. 0151, ap. 7, apl. 6, b. 2, l. 359.

⁴⁰ J. Davtiano 1922 m. balandžio 26 d. pranešimas Nr. 102 S. Ganeckiui, ibid., l. 349; S. Ganeckio 1922 m. gegužės 4 d. laiškas J. Davtianui, ibid., l. 297; J. Davtiano 1922 m. gegužės 28 d. pranešimas Nr. 163 S. Ganeckiui, ibid., l. 230; S. Ganeckio 1922 m. birželio 1 d. laiškas J. Davtianui, ibid., l. 216–217.

⁴¹ J. Davtiano 1922 m. liepos 11 d. pranešimas Nr. 220/4 S. Ganeckiui, ibid., l. 141.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid.

⁴⁴ SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio 1923 m.

rugsėjo 23 d. pranešimas URLK kolegijos nariui V. Koppui, *ibid.*, f. 0151, ap. 9, apl. 9, b. 2, l. 369; I. Lorencio 1924 m. rugsėjo 24 d. pranešimas Nr. 84 V. Koppui, *ibid.*, f. 04, ap. 27, apl. 183, b. 67, l. 59–62.

⁴⁵ SSRS atstovo Lietuvoje I. Koževnikovo 1923 m. kovo 22 d. diplomatinis dienoraštis Nr. 7, *ibid.*, f. 0151, ap. 9, apl. 9a, b. 6, l. 73; SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio 1924 m. rugsėjo 1 d. pranešimas Nr. 74 URLK kolegijos nariui V. Koppui, *ibid.*, f. 04, ap. 27, apl. 183, b. 67, l. 10–11.

⁴⁶ I. Lorencio 1925 m. vasario 27 d. pranešimas Nr. 137 V. Koppui, *ibid.*, apl. 184, b. 81, l. 84.

⁴⁷ SSRS atstovo Lietuvoje I. Koževnikovo 1923 m. birželio 22 d. diplomatinis dienoraštis Nr. 22, *ibid.*, f. 0151, ap. 9, apl. 9a, b. 6, l. 11.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio 1925 m. vasario 27 d. pranešimas Nr. 137 URLK kolegijos nariui V. Koppui, *ibid.*, f. 04, ap. 27, apl. 184, b. 81, l. 84.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ I. Lorencio 1925 m. kovo 10 d. pranešimas Nr. 140 V. Koppui, *ibid.*, l. 99.

⁵² *Ibid.*

⁵³ V. Mažcika, *Danijos santykiai su Lietuva 1918–1940 m.: požiūriai, interesai, politika* (daktaro disertacijos mašinraštis), Vilnius, 1999, Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyrius, p. 75–134.

⁵⁴ *Ibid.*, p. 219–224.

⁵⁵ Rusijos atstovo Lietuvoje J. Davtiano 1922 m. rugpjūčio 4 d. pranešimas Nr. 243 URLK kolegijos nariui S. Ganeckiui, RFUPA, f. 0151, ap. 7, apl. 6, b. 2, l. 74.

⁵⁶ *Ibid.*

⁵⁷ S. Ganeckio 1922 m. liepos 31 d. laiškas J. Davtianui, *ibid.*, l. 91.

⁵⁸ J. Skirius, *Lietuvos užatlantės diplomatija 1918–1929 metais*, Vilnius, 1995, p. 65.

⁵⁹ H. von Rickhoff, *op. cit.*, p. 110.

⁶⁰ A. J. P. Taylor, *The Origins of the Second World War*, London, 1964, p. 82.

⁶¹ M. Baumgart, „Niemcy w polityce Brytyjskiej (1923–1926)“, *Niemcy w polityce międzynarodowej 1919–1939, Era Stresemanna*, t. 1, Poznań, 1990, s. 212.

⁶² H. von Rickhoff, *op. cit.*, p. 88.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ J. Korbcl, *Poland between East and West. Soviet and German Diplomacy toward Poland 1919–1933*, New Jersey, 1963, p. 194.

⁶⁵ A. Kasparavičius, *op. cit.*, p. 315.

⁶⁶ Vokietijos ir SSRS 1925 m. spalio 12 d. sutartis, *Документы внешней политики СССР*, Москва,

1963, t. 8, c. 583; Z. Wroniak, *Polska–Francja 1926–1932*, Poznań, 1971, s. 78.

⁶⁷ M. Baumgart, *op. cit.*, s. 217–218.

⁶⁸ A. Skrzypek, „Niemcy w polityce Związku Radzieckiego w latach dwudziestych XX wieku“, *Niemcy w polityce międzynarodowej...*, s. 268–269; K. Rosenbaum, *op. cit.*, p. 220–241.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ SSRS pasiuntinio Lietuvoje S. Aleksandrovsčio 1925 m. lapkričio 10 d. pranešimas Nr. 64 URLK kolegijos nariui S. Aralovui, RFUPA, f. 04, ap. 27, apl. 185, b. 85, l. 16; S. Aleksandrovsčio 1925 m. lapkričio 20 d. pranešimas Nr. 68 S. Aralovui, *ibid.*, l. 45.

⁷¹ SSRS užsienio reikalų liaudies komisaro G. Čičerino laiškas S. Aleksandrovskiui, *ibid.*, f. 0151, ap. 13, apl. 25, b. 2661, l. 38–39.

⁷² Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimo E. Herriot kopija, 1925 m. vasaris, *ibid.*, f. 04, ap. 27, apl. 184, b. 81, l. 69–70.

⁷³ *Ibid.*, l. 70.

⁷⁴ SSRS pasiuntinio Lietuvoje S. Aleksandrovsčio 1926 m. liepos 13 d. pranešimas Nr. 121 URLK kolegijos nariui S. Aralovui, *ibid.*, apl. 186, b. 102, l. 1–7; S. Aleksandrovsčio 1926 m. liepos 20 d. pranešimas (pranešimo Nr. 121 tęsinys) S. Aralovui, *ibid.*, l. 20–22.

⁷⁵ S. Aleksandrovsčio 1926 m. liepos 13 d. pranešimas Nr. 121 S. Aralovui, *ibid.*, l. 2.

⁷⁶ *Ibid.*, l. 4.

⁷⁷ URLK kolegijos nario B. Stomoniakovo 1927 m. sausio 7 d. trumpas pokalbio su P. Schefferiu užrašas, *ibid.*, f. 0151, ap. 15, apl. 29, b. 9, l. 89–90.

⁷⁸ *Ibid.*, l. 90.

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio 1924 m. rugsėjo 22 d. pranešimas Nr. 83 URLK kolegijos nariui V. Koppui, *ibid.*, f. 04, ap. 27, apl. 183, b. 67, l. 56; išrašas iš SSRS reikalų laikinojo patikėtinio Suomijoje I. Kartašovo 1931 m. sausio 20 d. laiško URLK kolegijos nariui B. Stomoniakovui, *ibid.*, f. 082, ap. 14, apl. 67, b. 39, l. 30.

⁸¹ H. von Rickhoff, *op. cit.*, p. 250–255; Z. J. Giąsiorowski, „Stresemann and Poland after Locarno“, *Journal of Central European Affairs*, 1958, october, vol. XVIII, No. 3; R. Grathwol, „Gustav Stresemann: Reflections on His Foreign Policy“, *Journal of Modern History*, 1973, vol. 45, No. 1; J. Slavėnas, *Stresemann and Lithuania in the Nineteen Twenties*, Lithuania, 1969; A. Kasparavičius, „The Political Projections of the Great Powers with Respect to Eastern

Europe, 1925–1926“, *Lithuanian Historical Studies*, Vilnius, 1996.

⁸² A. Kasparavičius, „The Political Projections of the Great Powers...“, p. 171.

⁸³ SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio 1925 m. balandžio 8 d. pranešimas Nr. 150 URLK kolegijos nariui S. Aralovui, RFUPA, f. 04, ap. 27, apl. 184, b. 80, l. 22; SSRS pasiuntinio Lietuvoje S. Aleksandrovsio diplomatinis dienoraštis Nr. 27, 1925 m. spalio 23 d.; „Pasikalbėjimas su Latvijos pasiuntiniu Lietuvoje Antonu Balodžiu“, *ibid.*, apl. 185, b. 90, l. 87.

⁸⁴ H. von Rickhoff, *op. cit.*, p. 250.

⁸⁵ *Ibid.*

⁸⁶ Prancūzijos atstovo Lietuvoje G. Padovani pranešimo į Paryžių E. Herriot kopija, 1925 m. balandis, RFUPA, f. 04, ap. 27, apl. 184, b. 80, l. 66–67.

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ H. von Rickhoff, *op. cit.*, p. 254.

⁸⁹ URLK kolegijos nario B. Stomoniakovo 1926 m. spalio 26 d. laiškas į Kauną S. Aleksandrovskiui, RFUPA, f. 0151, ap. 13, apl. 26, b. 2662, l. 19.

⁹⁰ SSRS pasiuntinio Lietuvoje I. Lorencio 1925 m. kovo 17 d. pranešimas Nr. 142 URLK kolegijos nariui

V. Koppui apie pokalbį su Vokietijos pasiuntiniu Lietuvoje E. Schrotteriu, *ibid.*, f. 04, ap. 27, apl. 184, b. 81, l. 111.

⁹¹ G. Rosenfeld, „Wpływ linii politycznych z Rapallo i Locarno na stosunki niemiecko–polskie“, *Niemcy w polityce międzynarodowej...*, s. 81–82.

⁹² Plačiau apie Lietuvos ir SSRS nepuolimo sutartį žr.: A. Kasparavičius, *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje*, Vilnius, 1996.

⁹³ URLK kolegijos nario Raivido 1932 m. sausio 25 d. laiškas SSRS pasiuntiniui Lietuvoje M. Karskiui, RFUPA, f. 0150, ap. 21, apl. 46, b. 18, l. 12.

⁹⁴ G. Rosenfeld, *op. cit.*, s. 82.

⁹⁵ *Ibid.*, s. 83.

⁹⁶ SSRS atstovo Dancige I. Kalinos 1931 m. balandžio 15 d. laiškas Nr. 210/288 SSRS pasiuntiniui Lenkijoje V. Antonovui-Ovsejenkai ir URLK kolegijai, RFUPA, f. 082, ap. 14, apl. 67, b. 39, l. 88–89.

⁹⁷ *Ibid.*

⁹⁸ URLK kolegijos nario B. Stomoniakovo 1932 m. birželio 11 d. pokalbio su Lietuvos pasiuntiniu J. Baltrušaičiu užrašas, *ibid.*, f. 0151, ap. 21, apl. 45, b. 6, l. 63.